

COLONEL INV. DE RĂZBOIU
DUMITRU BARDOȘI

Imbrățışarea Meseriei, Românizarea industriei

și

pățaniile mele la o întreprindere
industrială naționalizată.

Bate una cu ciocanul
Și-ți cade 'n mână banul



Prețul Lei 12.

15% să dau pentru scopuri filantropice și
culturale după indicațiile de pe pagina 2.



EDITURA AUTORULUI.



BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dumitru Bardoși

Colonel invalid din războiu.

E. O.

COLONEL INV. DE RĂZBOIU
DUMITRU BARDOȘI

Imbrățisarea Meseriei, Românizarea industriei

și

**pățaniile mele la o întreprindere
industrială naționalizată.**

Bate una cu ciocanul
Și-ft cade 'n mână banul



Prețul Lei 12.

15% să dau pentru scopuri filantropice și
culturale după indicațiile de pe pagina 2.

Bibl. Univ. Cluj.

Nr. 1396 1925

EDITURA AUTORULUI.



Prefață.

Precum „Cartea de instrucție militară pentru gradați” din fosta armată împărătească și regească, scrisă de mine în anul 1897 în Oradea Mare, ca Locotenent în fost Reg. de Inf. împ. și regesc Archiducele Iosif Nr. 37 și apărută în tot al doilea an în 1500—2000 exemplare, dintre cari 500—1000 bucăți au fost distribuite gratuit asociațiunii pentru cultura poporului român, tuturor episcopatelor gr.-orientale și greco-catolice române, precum și soldaților români în 15 regimente austriace de infanterie și 10 regimente infanterie de honvezi, 2 Batalioane de vânători și 6 reg. de artilerie, au fost emanațiunea iubirii mele de neam; astfel și broșura prezentă este izvorită din imboldul inimii mele, care ar dori a vedea înflorirea și prosperarea neamului meu cât de îngrabă.

Experiențele mele făcute în războiul mondial, ca fost comandant militar mai multor fabrici metalurgice și textile din jurul Vienei, apoi cele văzute la o fabrică din părțile alipite în restimp de doi ani, ca fost funcționar la fabrică în situația mea ca invalid de războiu, mă îndreptătesc, ca să dau după puterile mele modeste niște imbolduri și indicații, ca pe baza acestora, predate specialistului, sau omului de o mai mare știință decât mine, să poată fi studiate temeinic și puse la punct pentru a fi aplicate într'un mod practic. Sunt foarte modeste aceste îndrumări, însă rog pe Onor. cetitori, să fie indulgenți față de aceste încercări modeste căci n'am voit altceva, decât a da un indemn, ca să pot auzi sfaturi mai bune și mai practice.

AUTORUL.





Către bunii Români.

Cel ce-și mărturisește dragostea de țară numai prin cuvinte sunătoare, neurmăte de fapte folositoare, de riscuri și jertfe din cele mai grele, nu poate fi socotit drept bun patriot.

Cel ce văzând și pipăind relele și plăgile de care suferă Țara lui, le tănuște, le îngădue și nu le combate, e un fiu vitreg al Patriei.

Colonelul Dumitru Bardoși invalid în slujba sângerosului război, care ne-a dat untrea integrală a neamului, deși împovărat de ani, și tot felul de năcazuri, are curajul și hotărârea neînduplecată de a expune în aceasta broșură pășaniile ce-a îndurat spre a câștiga prin muncă, pricepere și cinste o bucată de pâine în țara belșugului.

Fără pretenție de valoare literară, dar obiectiv, și sincer — el prezintă în paginile acestea un mănunchiu de îndrumări sănătoase și părințești către fiii poporului nostru, spre a-se avânta pe calea meșteșugurilor ce sunt azi mai toate înstrăinate.

Cetitorul setos de adevăr, dreptate și progres național să răsfoiască cu bunavoință și încredere filele acestei lucrări, care tind mai presus de ori ce să desehiză ochii celor ce încă nu văd — ce trebuie să făptuiască Românul ca să nu piară în propria lui Țară.

Un binevoitor patriot.





CAPITOLUL I.

Este evident, că progresul industriei noastre este încet, încet de tot, fapt, care se explică prin lipsa de îndrumare științifică și practică indispensabilă perfecționării ei. Dacă industria noastră nu se va ridica din lăncezeala în care se află astăzi, viitorul ei este amenințat de concurența de peste hotare, care aflându-se crescândă, îi poate fi fatală. Precum am amintit în cuvântul înainte, m'am nizuț, ca să mă instruiesc în fabricile din jurul Vienei, observând mersul activității în Austria inferioară cu o industrie dezvoltată și în plin progres. Comparația într'aceea ce am văzut aiurea și cea ce este, la noi, m'a adus la constatarea, că industria noastră se află încă în epoca de încercări, o epocă ce se prelungește cam prea mult și nimeni nu caută să îi accelereze sfârșitul, îndrumându-o pe o cale care ar putea-o conduce la ținta care i-o dă cu tot dreptul bogăția pământului și puterea de muncă a populației României-Mari. Ce n'a fost, va fi, de oarece mâna conducătoare a statului vede bine unde e nevoie de a ajuta și va face tot posibilul spre bine, însă nu poți face peste noapte din colibă palat.

Știm cu toții, că țara noastră este o țară agricolă. Prin expropriere s'a înmulțit numărul proprietarilor mici, cari peste 5—6 decenii, crescându-le membri familiei, iar cantitatea pământului arabil va rămânea tot aceea, deci aș afla oportun, atât în interesul acestor mici proprietari, cât și indivizilor fără pământ, ca cei dintâi să-și caute de timpuriu o meserie potrivită, iar categoria a doua să umble imediat după învățătura unei meserii. La comerț trebuie mulți bani și o dibăcie și pricepere extraordinară deci înfiunțarea cooperativelor sătești este de o importanță eminentă și trebuie puse sub conducere onestă cu multă pricepere, care să fie condusă numai de binele neamului și să eschidă complect pe străinii din afacerile noastre, având ca aksiomă principală: „că nici un grăunte de cereale și nici un copac din pădurile noastre să nu fie exploatate de străini, ori vândute la străini în țara noastră“, cari apoi iarna își bat joc de consumatori, urcând prețurile precum ei voiesc. Dispozițiuni potrivite și tărie sufletească în aceasta chestie atât de importantă vor duce cu dnsăvârșire la limanul dorit. „Voiește și vei putea!“

Preoți și învățători, Voi să conduceți, dar fără ajutor străin și fără alt interes, decât ca voi și poporul vostru să câștige acele procente ce le câștigă 3—6 samsari străini. Bucatele trimiteți-le la măcinat la morari români și conștientioși. Nu vindeți cerealele la nici un caz și cu nici un preț toamna, ci exoperați dela băncile românești împrumut pe baza stocului de cereale și pregătiți calea pentru export. Relativ la îmbrățișarea diferitelor ramuri de meserie, Asociațiunea pentru cultura poporului român, preoții, învățătorii, cari stau într'o nemijlocită atingere zilnică cu poporul, vor putea face foarte mult prin cercetarea — cu elevii din școlile satului și în deosebi cu adulții — diferitelor ateliere, fie acelea cât de simple și mici din sat, urmând apoi ca meseriașii din sat să istoricească înaintea atelierelor proprii: cum și-au început ei cariera, cine le-a dat imbold, unde și cum au servit ca ucenici, ce au făcut când au devenit sodali, cum, unde, și între ce fel de împrejurări s'au stabilit, ce câștig au astăzi, la câte oare încep lucrul, câte oare și ce lucrează? Prin astfel de întrebări și răs, punsuri, elevii adulți vor asculta cu atenție și interesându-se, s-vor convinge că un maestru cât de simplu, are astăzi un venit de 80—100 de ori mai mult, de cât un muncitor simplu. Preotuit învățătorul, după ce a perindat toate atelierile mici din sat, în carl, se zicem, se vor afla numai rotari, fauri, tâmplari, vor întreba pi, elevi, care meserie le convine. Într'un orașel, se vor afla lăcătușie tinichigieri, tapișieri, croitori, strungari, pe lângă rotarii, faurii și, tâmplarii aflători în satele mici. Preoții, învățătorii, vizitând atelierele din orașe, vor proceda tot la fel, precum au făcut în sat- atrăgând atențiunea adulților și la condițiile trupești, cari le reclamă diferitele ramuri de meserii.

Preoții și învățătorii, vor aviza spre exemplu, direcția uzinelor „Astra“, prima fabrică română de vagoane și motoare din Arad, rugându-o să le fixeze ziua și oara vizitației. Aici vor fi conduși de ingineri și maestri în diferite ateliere, unde se vor explica cele văzute într'un mod potrivit priceperii lor.

De sine se înțelege, că nu ne vom ajunge scopul, dacă numai preoții și învățătorii dintr'un județ vor purcede astfel. Aceasta mișcare, atât de importantă, adevărat trezirea dragostei pentru meserii, trebuie să fie generală și făcută în tot anul și în toată țara, iar despre rezultatele ajunse, să se raporteze, pe calea ierarhică, până în lunile Mai—Iunie, Ministerului de industrie și instrucție. În acest raport să se indice și numele, etatea, pregătirea și meseria aleasă de băieții, cari voiesc a se face ucenici. Ministerul de Industrie și Instrucție vor lua în buget cheltuielile necesare, vor plasa în prima linie la întreprinderile industriale mari din țară pe toți aceia, cari îi poate plasa, iar restul selectat și mai inteligent, îl va trimite ca ucenici la industriașii din Franța, Germania, Austria și Cehoslovacia pregătindu-le calea prin miniștri plenipotențitari.

Plasarea ucenicilor în străinătate să se facă în grupe de 6 indivizi români, și la aceste grupe, dacă sunt trimise în Franța să se atașeze și câte un Român, Ungur, Șvab, ori Sas, cari pe lângă limba română, posed și limba franceză. Aceasta pentru motivul de a putea servi ca interpreți. Tot asemenea dacă se trimit în Germania, Cehoslovacia etc., pe lângă cei trimiși să se atașeze câte unul și de aceia cari pe lângă limba română să poseadă și limba respectivelor popoare. În felul acesta am ajunge în timp de 3—4 ani la prima grupă de meseriași, cari ar putea fi oficial repartizați diferitelor întreprinderi de industrie din părțile alipite, obligându-se a servi acolo cel puțin 5 ani, lucrând cu 10—20% mai ieftin decât aceia, cari nu au învățat pe speșele statului în străinătate.

Educația și instrucția ucenicilor să fie pur românească, cece s'ar putea ajunge, dacă s'ar opri Șvabului, Sasului și Ungurului cari știu perfect românește, de a vorbi altfel decât numai românește cu ucenicii din grupa lor, iar pentru un grup de 18—21 ucenici români, ar fi consult să se deie un maestru român, care vorbește perfect franțuzește, nemțește și limba cehă, ca acesta să poată fi mijlocitor între ucenici și Dir. Uzinelor. Plasarea ucenicilor să se facă ori în căminuri de ucenici, ori în grupe de 6—7, la particulari.

Maiestri să se recruteze din școalele noastre de arte și meserii. Și întrucât acestia ar avea și chemarea de a însoți grupele de ucenici — pentru perfecționare mai aprofundată în străinătate —, cred, că nu ar fi fără folos, dacă în școalele noastre de arte și meserii s'ar introduce ca studiu obligator ori chiar numai facultativ limbile franceză etc., pentruca cu aceste ocazii maiestri noștri să poată servi ca interpreți. Vorbind despre școala de arte și meserii, am ajuns la un punct cardinal. În Arad este o astfel de școală și sunt în țară și altele, cari nu mai corespund recerințelor de astăzi. Dl. Min. Angheliescu a făcut cu ocazia deschiderii expoziției școalelor de meserie din Ardeal, la Cluj și la congresul corpului didactic al școalelor de meserie în Cernăuți un apel călduros pentru îmbunătățirea situației acestor școli și crearea internatelor lor. Diferitele școli de arte și meserie din părțile alipite înființate pentru nevoile de înainte asta cu 25—30 ani, nu mai corespund recerințelor de astăzi, pentrucă elevii, cari se primeau atunci, erau unguri ori șvabi maghiarizați, cari locuiau la părinții lor în orașul Arad, așa dar nu aveau nevoie de internat, ca și astăzi, când românii 80% se recrutează din satele județului. Astăzi școala de arte și meserii din Arad numără 170 elevi, iar atelierele școlii n'au sporit de loc și internat nu există pentru acești elevi.

Ce a făcut harnicul Director al școlii de arte și meserie din Arad D-l Inginer C. Balteanu? A schimbat destinația câtorva săli, din săli de studiu a făcut dormitoare, în subsol a amenajat



bucătărie și sufragerie și a croit internatul mai întâi pentru 10 apoi pentru 30, anul trecut prin cedarea unei părți neutilizate din sălile școlii superioare de comerț, pentru 70 elevi. Ce fac ceilalți elevi 100 la număr? O mică parte dorm pe la gazde prin pivnițele din mahalalele Aradului, iar restul să îndreaptă prin trenuri pe la satele lor, pe o rază de 30 Km. în jurul Aradului, în fiecare dimineață și seară, vara și iarna. Educația acestor elevi lasă mult de dorit, de oarece pe trenuri oamenii vorbesc și bune și rele, iar din cauza frigului se îmbolnăvesc adeseori mai mulți elevi.

Pentru elevii școlilor de meserii, afară de instrucția teoretică și practică, se cere moralitate și caractere. Mai târziu, în atelierii acești elevi vor trebuie se formeze curenți sănătoși, de care să se izbească tendințele de desorganizare și ideile nesănătoși pe care le seamănă lucrătorii simpli, străini de aspirațiunile noastre, oameni plătiți de o finanță străină.

Lucrătorul neștiutor să găsească la un lucrător cult, precum sunt elevii școlilor de arte și meserie, rază de lumină sănătoasă, prin care să-și croiască calea în dedalul ideilor necoapte și distrugătoare. În scopul acesta trebuie, ca toți elevii, fără deosebire de domiciliu, să fie crescuți în internate, unde să se completeze instrucția prin educație, unde să găsească un adăpost și o hrană bună după 8 oare de muncă, unde să găsească curetenie și recreație fizică și sufletească pentru a avea lucrători sănătoși sufletește și trupește.

Numai astfel putem să înlocuim elementul străin prin simplul joc al concurenței pe calea cererii și ofertei fără sguduiri și fără liga națiunilor.

Am văzut mulți meseriași români în diferite ateliere din Austria și Boemia, soldați români recrutați din 16 regimente și afirm, că românul are în el toate însușirile pentru ori și ce meserie, numai îndrumarea să fie sănătoasă. Ori ce sacrificiu material făcut în aceasta direcție, nu este prea mare, pentru aceasta e nevoie de internate.

Patronii din localitate sunt mai toți străini și cu greu și numai cu protecție pot intra români ca ucenici. Astfel vedem anomalia că în orașul Arad, așezat într'o regiune curat românească, cum este județul Arad, la școala de ucenici în anul școlar 1922—1923 la un număr de 1559 băieți, sunt 888 maghiari și numai 309 români, ceilalți șvabi etc.

Astfel opera de maghiarizare a orașului Arad și a instalațiilor lui industriale, continuă cu violență sub ochii noștri. Acești ucenici sunt viitorii lucrători în fabricile din localitate și viitorii locuitori ai Aradului . . . , Așa românii în veci nu se vor înrădăcina în atelierile fabricii *Astra*.

Aradul pe lângă comerțul care este în mâini străine, fiind și un oraș cu mii de lucrători, are o populație în mare parte for-

mată din lucrători. Procesul de românizare al lui se va accelera fără violență, numai prin formarea unui număr cât mai mare de lucrători români, prin ucenici și prin școala de meserie locală.

Ar trebui să se construiască cămine încăpătoare pentru ucenici, dezvoltându-se începutul de cămin conceput în anul trecut. Școala de arte și meserii își face toată datoria, dovadă cifrele următoare :

În anul școlar 1918—1919 la preluarea școlii de cătră autoritățile române, din 122 de elevi, sunt trei Români, doi Germani și 117 Unguri, deci un procent de 2.5 Români ; în 1920—21, din 103 elevi, sunt 32 Români, 13 Germani, doi ovrei și 57 Unguri, restul de alte naționalități, deci 31 la sută Români ; în fine în anul 1922—23 sunt 98 Români, din 149 elevi, așa dar 65.8 la sută Români ; în anul 1923—24 sunt 130 Români, din 170 elevi, deci 76.5 la sute Români, iar în anul școlar curent avem înscriși ca elevi regulați 139 Români, din 160 elevi, adică 80 la sută Români. Dar aceasta școală ar putea face și mai mult, dacă s'ar putea găsi un fond de 2 $\frac{1}{2}$ —3 milioane Lei pentru construirea unei clădiri anexe, în care parter-ul ar servi pentru sporierea și complectarea atelierelor existente, iar etajul pentru plasarea internatului. În chipul acesta am putea primi un număr mult mai mare de elevi, am contribui la dezvoltarea curentului actual cătră meserie ce există între săteni și nu am avea să vedem atâția Români plecând dela școala lor în cauza lipsei de loc, unde nu au voit altceva, decât să învețe o meserie. La noi școlile de meserie sunt necesare în tot cuprinsul țării. Prin ele se formează lucrătorul inteligent, viitorul maestru în industria mică și viitorul conducător în industria mare. La noi aproape toată industria este în mâna minorităților și aceasta din pricina micii importanțe, ce s'a dat acestor școli, prin larga vitrejia vremurilor din trecut. Starea de incultură a lucrătorilor noștri și relele deprinderi căpătate prin ucenici la niște patroni înconstienți, a făcut ca să fie preferat totdeauna elementul străin.

În Ardeal, Românii în mod sistematic au fost depărtați dela orașe, erau tolerați să lucre pământul străinilor la sate. Numai în chipul acesta se explică citadelele maghiare clădite nenatural în mijlocul unei populații rurale românești, cum este Aradul. *Scoalele de meserii, maestrul români și inginerii români au rostul să cucerească aceste citadele,* iar aceasta se va putea face numai prin lucrători inteligenți și pricepuți.

Prin lucrători inteligenți și pricepuți educați sufletește și trupește se poate concura elementul străin, care este bine pregătit. Când vom avea mulți lucrători români și buni, în mod firesc o parte a lucrătorilor străini vor pricepe, că ei au să dea loc elementului român și își vor căuta aiurea norocul, iar pe noi ne vor lăsa să batem fierul nostru pe nicovala noastră, cu ciocanul nostru.

În chipul acesta românizarea industriei și a orașelor se face lent și sigur și nu vor trece 8—10 ani, fără ca transformarea să nu fie bine simțită.

Trebuie să dăm ocupații utile fiilor de săteni — utile pentru ei și pentru societate — să formăm din ei o armată de muncitori industriali, mai ales acum, când se epuizează rezerva pentru împământeniri. Să facem o operă de prevedere socială de echilibru social, de economie națională.

Trebuie să știm, că toți cei eșiți din școlile de meserii, încetează de a mai fi o povară pentru stat și devin din acel moment producători utili ai societății. Pentru scurtul timp de 3—4 ani, cât stau în școlile de meserii, orice sacrificiu bănesc pe care l-ar face societatea, ori statul în scopul unor bune pregătiri, este mic față de mulțimea de zeci de ani în viitor. De aceea nu trebuie să precupețim ajutorul material necesar pentru buna lor organizare. *Deci internate încăpătoare, ateliere suficiente și bine utilitate, burse pentru toți săracii, cari vin la acesta școală, iată condițiile și permisele neapărat de trebuințe a dezvoltării industriei naționale.*

Pe lângă societatea dornică de a-și vedea poporul și pe terenul industrial reprezentat și fericit, statul, văzând că de industria națională este eminentă nevoie, căci fără dezvoltarea ei are prea multe mașini, textile etc. aduse din străinătate, adică importate, cea ce este în dauna valutei noastre, sunt sigur că își va îndrepta ochiul de Argus și pe acest tărâm, căci având industrie de textile în țară, bine dezvoltată, vom lucra materia primă în țara noastră, nu vom exporta-o în țări străine, ca apoi să o aducem complect prelucrată iarăși în țara noastră și să ni se vândă prin speculatori în valuta aur, plus 50—100 la sută câștig. Procedul acesta este unul din cauzele ruinei noastre economice. Ce a îmbunătățit valuta Sârbiei, când în 1918 dinarul cota 50—75 bani? Prelucrarea materialului prim în țară, va să zică, pielea s'a vândut tabacarilor din țară — hotărându-se prin lege, — acestia au concurat, cari din care să o pregătească mai perfect, s'a vândut comerciantului cu 10—20 la sută câștig, acesta a vândut-o publicului consumator cu 10—20 la sută câștig și pielea nu costa ca pe la noi Lei 500, ci costa numai 100—150 Lei, iar talpa 40—50 Lei și o pereche de ghețe bune, nu aveau prețul de 900 până 1200 Lei, adică de 100—120 ori al prețului din timpul de pace, ci aveau prețul de 160 de Lei până 180 Lei, adică prețul din timpul de pace multiplicat cu 20—30. Tot la fel e și cu textilele. Cunoscând limba sârbă, am cetit un ziar din Jugoslavia din anul 1920, din care am luat la cunoștința, că miniștri și doamnele lor s'au hotărât, până la ameliorarea valutei, a purta textile și ghețe din produsul țării lor; s'a redus importul la minim și valuta s'a îmbunătățit. Pentru ce costa astăzi un kilogram de pâine 14 lei și un covrig 1 leu 50 bani în Arad? Pentru că

morarii cei cu mori de aburi își cumpără grâu mult și eftin toamna, iar mai târziu ne aflându-se grâu, iarna urcă prețul după plac. Țăranul ară, seamănă, seceră. Numai el și iarăși el să tragă folosul sudoarei sale. El să aibă favorul și dreptul de a exporta cerealele prin ajutorul județului, respective a statului, și nici un grăunte să nu ajungă în mâinile speculatorilor. Funcționarii statului, al județelor și orașelor să primească cerealele direct dela țărani, dela seceriși până la seceriș și să le macine unde ei voiesc, da să nu'l macine străinul, cari urcă prețul de 3—4 ori la an. Dacă asta s'ar întocmi astfel, morarii ar umbla după noi, iar iarna nu s'ar întâmpla, ca noi să rugăm morarul cu pălăria în mână, ca să ne dea făină, că altfel murim de foame. Nici prin gând nu îmi trece, să stângenesc industria morarilor, dar cu toții vedem ce bătaie de joc fac cu noi.

Înainte de războiu prețul unui kilogram de făina No 0 a fost 8—10 bani, iar astăzi 13—18 lei, deci cu 140 de ori mai scumpă de cât atunci. Până când va dura aceasta situație? . . .

Tot asemenea să înceapă Românii comerțul în mic, mai târziu în mare, cu lână, pei, pene, ouă, nuci, și altele, da să nu lase ca străinul să-l exploateze și în aceasta privință. Preoți și învățători luminați poporul!

Bine e să ști la moarte, că o dungă lași-un nume,
C' ai săpat la zidul nopții —, c'ai muncit să-ți scoți în lume
Din al creerului sbucium, ca pe un diamant, i d e e a
Urma-ți fi va cunoscută pe uude și-ai purtat schintea . . .
Și-o scântee'n alergare — e o rază'n mângăere!
Dulce-i să și-o știi la fundul vieții plină de durere.

Vlăduț.

CAPITOLUL II.

Ce am suferit eu la o astfel de întreprindere industrială naționalizată?

Toată lumea recunoaște, cât de mare putere de sugestie poate avea o scriere — bună sau rea, — asupra sufletului omenească. Îndeosebi astăzi, când să remarcă o înclinare vertiginoasă spre pervertirea tuturor sentimentelor omenești, scriitorul poate avea un rol educativ covârșitor asupra masselor. Scopul acestei broșuri ar fi, de a face pe oamenii, cari au fost răi cu mine și cu Românii, să devină mai buni.

Ași fi păcătuit înaintea generației viitoare, dacă nu așa fi adus la iveală lucrurile întâmplare cu mine la fabrica, unde am stat doi ani ca funcționar și dacă le așa fi lăsat acelea în întunecul necunoscutului. Îmi este oare îngăduit să descoper așa fără de milă cele întâmplare acolo cu mine? Nici prin minte nu mi-ar fi trecut o astfel de destăinuire, dacă nu mi-ar fi impus-o dreptul

de a conlucra la marea operă de naționalizare, ori romanizare și dreptul meu de o legitimă apărare în contra acelor, cari voiau să ne distrugă pe noi românii, zicând, că „întreprinderea industrială „A“, nu este un adăpost pentru invalizi de războiu“ și că „nouă nu ne poruncește nimenea fiind o întreprindere particulară“ și că „pe noi nu ne poate influința nimenea, ca să dăm Românilor un post și un salariu mai bun, fie acela chiar Ministru“ (vorbele subdirectorului N... P... Român, făcând aluziune la intervenția D-lui Ministru de Comunicație în interesul meu).

Este evident, că atât comerțul cât și industria mare din noile ținuturi sunt aproape exclusiv în mâinile minorităților. Avem însă o lege a naționalizărilor, care prevede, ca o anumită parte din capitalul și personalul societăților anonime să fie românească. O parte a capitalului ar fi român, adică dat prin Cast. . . . din Tr... românului naturalizat M. . . . Schapira ovreu, care este delegat și și-a asigurat un loc cuvenit în consiliul de administrație, având ca om cu studii de școală comercială o plată bună, diurne oribile și călătorii cu Expressul la Paris, — la fratele său, care are acolo un birou de comision, — având pe lângă aceștia tantiemă foarte grasă și acest Domn pe care dintre camerazii mei un General și un Colonel l'au cunoscut ca samsar, a uitat cu desăvârșire dispozițiile legii referitor la personalul românesc a societății, respective a întreprinderii industriale pe care crede că o naționalizează.

Iată de ce avem o mulțime de oameni străini în această întreprindere industrială, iar românilor li s-a dat drumul căci „Munții noștri aur poartă, noi cerșim din poartă în poartă“. S'au înființat cursuri de limba română penru bășinașii funcționari superiori și inferiori al minorităților din această fabrică, ca să-și însușască limba română. Rezultatul acestor cursuri este egal cu zero, pentru că după afirmarea profesorilor cu cari am discutat asupra acestor cursuri, elevii adică funcționarii al întreprinderii industriale nu cercetau regulat cursurile. Erau înființate 4—5 grupuri cu 20—25 funcționari, dintre cari să prezentau numai 6—8—10. Eu am cercetat odată pe D-șoara profesoară D. care mi s-a plânga că are 4 elevi în loc de 20, pe cari îi și văzusem la fața locului. Așa dar aceste cursuri au fost prav aruncat în ochii acționarilor români? Acest an nici nu mai există cursul de romanizare și atât funcționarii cât și Directorul V. nu știu românește în prima fabrică română de va . . . și va . . . Arad.

Românii dela secția de va. au fost concediați : D-nii *Ardelean, Brădean, Blaj, Ciungan, Giurgiu, Topor, Oanea, Ungurean, Papp* fost funcționar la C. F. R., apoi persoana mea modestă, a fost concediat și *Andreica* care a terminat școala de arte și meserii în limba română în Timișoara apoi *Hanciu și Cioban* și toate acestea s'au făcut cu scopul ca cei rămași de naționalitate minoritară să poată primi un salariu mai bun și să nu se poată romaniza fabrică atât de rapid.

Toate acestea concedieri se fac cu consimțământul Subdirecto-
rului N. . . . P. . . . un Român, prin Directorul L. . . . V. . . . alias
deoarece actele sunt iscălite de ambii directori. Ar depăși limi-
tele acestei broșuri a cerceta cauzele concedierilor acestor bravi
români, pe cari i-am cunoscut personal și dacă aș fi întrebat pe
onoare și conștiință, numai despre unul aș putea zice, că ar fi
meritat să fie admoniat că sosea iarna din cauza întârzierii
trenului cu 20—30 minute mai târziu la oficiu. Dați-mi voia deci
Domnilor M. . . . Sch. . . . Delegat, L. . . . V. . . . Director,
N. . . . P. . . . subdirector, M. . . . B. . . . Director Adm. și
A. . . . W. . . . Șef-Inginer, ca să vă spun în broșura aceasta
înaintea opiniei publice române, înainta areopagului României-Mari,
acea ce v'am spus-o și în față, adevărul, rugându-vă să
tractați mai bine cu Românii de aci în colo și să fiți mai buni la
suflet, căci memoriile mele calificative (afiătoare în mâinile mele)
primite dela Min. de Războiu a României, ca fost ofițer în fosta
Armată austro-ungară din 1889 până în 1908 sunt cele mai
eclatante dovezi, că nu pot fi eu atât de rău, când o sumedenie
de comisiuni întrunite în fiecare an și compuse din 1—2 generali,
3—6 ofițeri superiori și Căpitanul, Comandantul Companiei la care
serveam ca ofițer subaltern m'au aflat totdeauna în toată privința
de un *om întreg*, ce au cetit și pretinii mei Domnii Dr. Nic. . . ;
Director N. . . . Mi. . . . Dr. V. . . . S. . . . Med. Dr. Cat. . . .
și Dr. V. . . . S. m. Aceștia îi amintesc că nu cumva să credeți,
că este laudă de sine. Vă promit D-lor foștii mei superiori la
întreprenderea industrială încă odată înainte opiniei publice române
și areopagul României-Mari, într'un mod solemn, că voi fi pur
obiectiv și nu voi născoci nici un neadevăr căci D-voastră trebuie
să mă fi cunoscut bine și trebuie să știți, că iubesc adevărul,
căci ca ofițer de 33 ani dintre cari 4 ani ca ofițer în armata
română, am iubit, iubesc și voi iubii omenirea și fanatic *adevărul*
și peste toate patria și pe Români.

Din cauza insuficienței penziunei mele de a crește și sus-
ținea o familie de 5 membrii, am fost silit ca invalid de războiu
să recurg la un izvor de câștig onest, și cetind în ziarele locale
din Arad, că „A.“ pr. . . . fa . . . ro . . . de va. . . și mo. . . are
nevoie de funcționari români, mi-am scris rugarea și am dus-o
personal în luna August 1922 la Directorul L. . . . V. . . . și i-am
imanuat-o. Directorul mi-a zis, ca să viu peste o săptămână după
răspuns, peste o săptămână m'am prezentat, mi-a zis să vin peste
2—3 săptămâni; m'am dus peste trei săptămâni, Directorul mi-a
dat răspunsul că nu află post potrivit pentru mine să vin peste o
lună. Prezentându-mă peste o lună Dir. L. . . . V. . . . să afla
la concediu. Mă interesai la inspectoratul de industrie că oare
cătră cine a-ș avea să mă adresez ca să pot fi numit ca func-
ționar la Fabrica „A.“ . . . Inspectorul industrial mă îndrumă la
Secretarul General al fabricii, Fr. . . . pe care Castiglioni (fiu
rabinului din Triest l-a așezat pe aici) și care era un Neamț

Vienez și s'a repatriat în România ca Sas al României-Mari. Acest Secretar General, numit și Administrator mă angajază provizoric pe 2 luni din 1 Oct. 1922 începând și mă împărțește la biroul comercial unde era un tânăr Kr ovreu de 18 ani care abia absolvase școală comercială din Lipova și care aflase în mine un mare concurent.

Domnul Administrator Secretar General Fr. . . . m'a încredințat cu signatura corespondenței făcută din partea D-lui Kr. . . . care în ruptul capului n'a voit să mă recunoască ca o autoritate a limbei române și să tot certa și afirma, că el știe mai bine românește, iar eu afirm că nici românește, nici ungurește nu știa, cea ce și el a recunoscut odată în voia bună și să mai și râdem nițel, iată ce scenă am avut, la care a fost martor D-l M. . . . fost funcționar la A. . . . astăzi Cassier la Banca R. D-l Kr. . . . mare român, face după indicațiile date de biroul de calculație o conceptă, în sensul careia ar fi trebuit să să trimită un vagon reparat proprietarului Băilor „Muschong în Buziaș“ care vagon a trebuit să fie acompaniat de un om cu numele X. Y. și predat lui Muschong în Buziaș. D-l Kr. . . . în lipsa inginerului P. . . . care-i era corectorul ocult, conceptelor înainte ce le signam eu, iată ce concept făcuse: „Va petrece vagonul pe lucrătorul X. Y. reparat și'l va preda lui Muschong în Buziaș.“ Debata gramaticală între noi n'a putut lua sfârșit până când n'au venit doi martori aduși de mine ca să decidă, cine are dreptate. Balanța dreptății a căzut pe partea mea și omul meu recunoscu că a greșit. De sine se înțelege că de atunci a alarmat toată ceata lui și temându-se că îi voi deveni superior a început o muncă de subminare. Se reîntoarce Directorul V. . . . dela concediu, mă vede în fabrică, se miră cum am ajuns ei pe aici, mă duc la dânsul, mă prezint. Nici un cuvânt. Fabrica „A.“ . . . se militarizează în Oct. 1922. Eu fusei în 1918 în restimp de 8 luni ne fiind mai mult apt pentru serviciul la front, Comandant Militar diferitelor fabrici în jurul Vienei. Stau întru ajutor atât cu sfaturi cât și cu fapte și ca translator Loccol. B. . . . care fusese comandantul militar al fabricii, Administratorul, ba să numea și Secretar General Fr. . . . nu vede cu ochi buni că fac serviciu pentru comandantul militar, vâzând și auzind dela ofițeri că lucrez foarte bine, poate că i-a fost frică de concurență, de orece el nu știe bine românește, și m'a suspectat, că am avut înrăurință asupra loçtiitorului comandantului militar relativ la sărbătoarea Sft. Dumitru (atunci 8 Nov. 1922), care se ordonase pentru toată fabrica ca repaus, sistându-se lucrul și pentru muncitori. Urmarea a fost că în 10 Nov. mă chiamă Fr. . . . la raport și imi face cunoscut, că Dir. V. . . . a dispus mutarea mea la secția de calculație unde Șef-Inginerul Au. . . . W. . . . m'a împărțit la biroul de calculație, unde multiplicam și calculam cub, cu 8—10 decimale, toată ziua numai asta lucrând. După ce am lucrat 8—10 zile și veneam acasă cu capul plin de numere, mă prezint la Dir.

V. . . . și îi comunic în prezența subdirectorului N. . . . P. . . . Român ce lucru isprăvesc, vorbind franțuzește, căci despre ambii știam, că pricep aceasta limba comun. Dir. V. . . . îmi promite că va vorbi cu șeful biroului de calculație Șef-Inginer Au. . . . W. . . . care numai la fabrică să titulează Șef-Inginer, ne având politehnică, numai școală de arte și meserii. Am primit vre-o 6 registre mari cu alfabet, cari sosiseră dela atelierul Grivița din București și-au conținut toate numirile tehnice românești a vagoanelor. Aceste a trebuit să le traduc *din limba română în limba maghiară*. A fost o muncă obositoare și Directorul V. . . . mi-a promis că dacă voi termina acest lucru, mi va urca leafă. Lucrul l'am terminat peste trei luni, dar mărirea lefei a rămas în baltă. Voind a-mi schimba situația spre bine, am înaintat cu învoirea Dir. V. . . . către Direcțiunea Centrală din București următoarea rugare:

Onor. Direcțiune Centrală!

Am onoare a vă ruga să binevoiți a mă angaja la Dir. Uzinelor fabriciei de Va . . . și mo . . . „A . . .“ din A. ca „ajutor de Director Adm“ lângă Dir. Adm. B . . . M rugarea o motivez precum urmează:

1) Am raportat Dir. V . . . că voi interveni în acest sens la Dir. Centrală.

II) Sunt angajat la Fabrica „A“ secția Va. cu Lei 2500 lunar.

III) Anexez extrasul autentificat din Monitorul Oficial Nr. 249/1922, că sunt clasat ca invalid de războiu,

IV) Anexez certificatului individual despre invaliditate,

V) Actul de căsătorie și despre dotă,

VI) Cărțile de botez a copiilor mei,

VII) Certificatul de pensie de Lei 1200 a socrului meu, maior Iosif Dimitrieviciu

VIII) Anexez anuarul Liceului de fete despre anul școlastic 1921/22 dovedind, că am două fetițe, care învață foarte bine și doresc a le crește conform pozițiunii mele sociale. Din 1. Oct. 1922 stau în serviciu la Fabrica „A“ secția Va. . . unde fac serviciu ca translator; când s'a militarizat A . . . am tradus toate ordinele militare în diferite limbi, am scris — aici le aclud — două cărți de instrucție militară pentru subofițerii români din fosta Armată Austro-Ungară, începând din 1898, în limba română. care au avut mai multe ediții, până în 1918, susținând astfel limba română în întreaga Armată Austro-Ungară. Onor. Dir. Centrală! Nu pot trăi și nu-mi pot crește copii din un venit total de Lei 4500 lunar, vă rog deci să binevoiți a aprecia cazul și a mă numi ca „Director Ajutor“ lângă Dir. Adm. B . . . M . . . care nu știe românește și aici a-și putea face un serviciu foarte bun fabriciei. Cu toată stima: Arad la 1 Ianuarie 1923, Colonel Inv. de războiu, ca funcționar al Fabriciei Astra. D-tru Bardoși.

D-l Delegat M. . . . Sch. . . . căruia i-am trimis rugarea — și căruia înaintea aceia am fost prezentat — a aflat de bine ca răspuns, a da înapoi rugarea D-lui Director V. . . . cu răspunsul verbal, ca acesta să mi acorde o remunerație de Lei 3000 pe anul 1923, ceea ce se cuvine tuturor funcționarilor pe fiecare an. Relativ la numirea mea de Director-Ajutor, rugarea mea s'a pus la dosar, va să zică soarta mea tot ceea veche a rămas.

Având înaintea ochilor mei creșterea copiilor și fiindcă dota de căsătorie de Lei 30.000 a fost dat din parte-mi ca împrumut național român și încă nu'l primisem înapoi, lupta pentru existență nu mi-a dat pace și am început iarăși a lupta pentru a ajunge la un salariu mai bun.

A fost la Arad un dignitar pe care l'am rugat să intervină în interesul meu la Min. de Comunicație, care mă cunoștea personal încă din armata Austro-Ungara, ca acesta să exopereze la „A“ Prima f r de va și mo ca să ajung la o poziție mai corespunzătoare poziției mele sociale și la un salariu mai bun. Acest mare dignitar a și intervenit scriindu-mi în 4 Ianuarie 1923 următoarele șire: „Min. de Com. Gen. M mă avizează, că a intervenit la fa „A“ din A. . . . să vi se amelioreze soarta. Mă bucur din inimă. că v'am putut face un mic serviciu. Epistola Min . . . -lui poartă datul de 29 XII 1922 dorindu-vă sărbători fericite sunt al D-voastră devotat Dr. A . . . N Ep Lg

Mă chiamă Directorul V la sine și mă întreabă D-le Bardoși! „Scrisai D-ta Gen lui M?“ „Nu am scris D-le Director“ am răspuns eu. „Atunci bine“, a zis Directorul. Va să zică nici intervenția Min-lui de Com nu a putut avea nici o înrăurintă asupra Directorului și Subdirectorului fără inimă. Subdirectorul N P Român face aluzie la lupta mea pentru a-mi schimba soarta spre bine când îmi zise: „și aceea o știu, că aspirați la un post mai bun „Nouă, fiind noi o întreprindere particulară, nimeni nu ne poruncește și nu poate avea nimeni o înriurență, ca să urcăm salariul Românilor, fie acela chiar Ministru“ Eu răspund: „Regret foarte mult D-le Subdirector că și Dvoastră aveți o astfel de mentalitate despre soarta tragică a unui tată de o familie mare, în loc să-mi stați într'ajutor ca Român, trebuie să aud dela D-Voastră astfel de cuvinte“, și am părăsit camera lui.

Luptând din greu ca om de omenie, dimineața dela ora 8 până la ora 16 ; și ne având alt venit, de oarece precum amintisem cautiunea de căsătorie mi'am dat-o ca împrumut național, m'am decis a scrie în 23 Martie 1923 următoarea epistoală la indemnul Directorului Uzinelor C F către Delegat M Sch al direcției Centrale „A pr f r de va și mo București Str. Lascăr Catargiu Nr. 11. On. Domnule Director Delegat M Sch ! Din cauza de-

precierii banului trăim o epocă foarte tristă, care ne silește ca oameni bătrâni să luptăm pentru existență cu energia tinerimei. În loc să lucrez altceva lucru scientific, având material berechet adunat din viața mea bogată de experiență ca ofițer de 33 de ani din călătoriile făcute în străinătate, durere am să'mi încord ochii dela oara 8 până la oara 16. Ca ofițer activ din 1889, până 1922 nu mi'am putut agonisi avere. Cauțiunea de căsătorie am dat-o ca împrumut național încă 1919, când Leul cota 26 centime la Paris și sper să o primesc în anul acesta cu o valoare de 9 centime Leul. Am fost silit deci a intra în Octomvrie 1922 în serviciul la „A“ Pr . . . fa . . . r. de va . . . și mo . . ., unde am sperat că mi voi putea valida cunoștințele diferitelor limbi. Am vorbit astăzi cu Directorul executiv al Uzinelor „A“ ei, căruia i-am arătat munca mea obositoare și încordată isprăvită în parte și particular acasă în interesul fabricei, traducând registrele atelierului Griv . . . din București, 5 la număr, din românește în ungurește. Dl. Director executiv a fost foarte îndestulit și mi-a zis : „Domnule Colonel! Noi nu putem face nimic fără D-l delegat Schap . . . adresați-vă către dânsul!“ „Domnule Director delegat! Fără ca să ponegrez pe cineva, căci asta nu se potrivește cu caracterul meu, am impresia ca om expert, care cunoaște foarte bine sufletele oamenilor că noi românii numai „per vim“ cum zice latinul, suntem primiți în aceasta fabrică, dovadă : de 4 ori a trebuit să mă prezint la secția va . . . la Directorul V . . . și în fine numai la intervenția inspectorului industrial am putut fi primit ca funcționar cu un salariu de 2000 Lei lunar, precând un Dōmn Sp . . . O . . . care numai nemțește vorbește a fost pus în locul meu, cu Lei 2500 lunar ca vechi cunoscut al Adm . . . Fr . . . Eu am fost mutat la biroul de calculație unde toată ziua multiplic cu 8 decimale și fac socoată de cub tot cu atâtea decimale. Aceasta mutare a fost făcută intenționat, ca nu cumva să pot înainta prin cunoștința mai multor limbi.

Eu am corespuns și în acest post într'un mod satisfăcător, așa dar Dl. Fr . . . a tras greș, crezând că voi fugi de muncă . . . și acum stau D-le Director delegat ca Colonel invalid de războiu, în etate de 58 ani între tineri cu educație și școală minimală de 19—25 ani, dintre cari românii sunt mai buni funcționari și cari mi s'au plâns că în 1 Ianuarie 1923 s'a mărit leafa funcționarilor, iar 4 români și anume Cristea, Brădean, Hanciu și Giurgiu nu au fost părtași de aceasta urcare de leafă. M'am expus pentru dânsii mergând până la șef-inginerul Au . . . W . . . Peste 2 luni li s'a urcat leafa și lor, eu însă am fost notat ca un individ răsvrătit . . .

În 29 Decembrie 1922 mă chiamă Dir. V . . . în biroul D-sale și îmi zice „D-le Bardoși D-ta ai scris D-lui Min . . . de Com . . . Gen . . . Mo . . .?“ Eu răspund : „nu i-am scris D-le Dir., poate alt cineva a intervenit pentru mine la Dânsul“ (n'am

voit să-i spun cine) „D-le Bardoși D-ta ai deranjat eri seara cursul limbei române a funcționarilor „A“ ? „Din contra Domnule Director ! am stat într'ajutor D-lui profesor Ciu . . . care nu știe ungurește și am tradus în interesul funcționarilor. „Nu te du pe acolo Domnule mai mult ! „Ce ai vorbit D-ta acolo despre baie ?“ (M'a vândut cineva) Eu răspund : „Domnule Director eu nu am vorbit expres despre baie. Domnui profesor Ciu . . . terminând partea gramaticală a condus firul de conversație vorbind despre baie, ici coala eu îi ajut și adresându-ma către un funcționar, fost Căpitan în armata Austro-Ungară îi zic „vă rog camarade, să-mi aduceți aminte ca să înaintăm o rugare Direcțiunii, ca să intervină în favorul nostru la proprietarul băilor de aburi, ca să putem obține bilete cu prețuri moderate, fiind băile atât de scumpe, asta a fost tot“. Așa să vede că nu mi-a crezut, deoarece mi'a zis „Voi ancheta cazul“. Termin Domnule delegat rugându-vă să binevoșiți a mă împărți lângă Directorul Adm. B . . . M . . . ca Director-Ajutor și mă oblig că voi face examenele din școala comercială ca să pot corespunde la acest post. Cu toată stima sunt al D-voastră devotat Colonel Invalid de războiu D-tru Bardoși, ca funcționar la fabrica „A“.

La aceasta epistoală a mea primesc recomandat următorul răspuns : „A“ Pr . . . F. ro . . . de va . . . și mo . . . S . . . A . . . Dir. Centr. București, 19. Aprilie 1923.

Domnului Dumitru Bardoși funcționar al Soc. „A“ pr . . . fa . . . ro . . . de va . . . și mo . . . S. A. Domnul Amd. Delegat Scha . . . ne-a predat scrisoarea D-voastră din 23 Martie a. c. pe care v'o inapoieam alăturat, D-sa ne având timp a ceti cererea D-voastră prea lungă și vă rugăm să binevoșiți a vă adresa Direcțiunii Dvs., care va aprecia dacă e cu cale a se înainta o cerere scurtă obiectivă, și concisă D-lui Adm. Delegat. Cu toată stima Col. . . . m. p. Bő . . . m. p. (L. S.)

La răspunsul acesta neașteptat, eu nu am mai făcut nici un pas de oarece precum am amintit-o în epistolă, eu la sfatul dat din partea D-lui Dir. Executiv C . . . Fe am scris Domnului Sch căci numai dela el a depins numirea mea la postul cerut.

Că nu ar fi cetit epistoala mea ? ? Trebuie se surâd cu ironie dinpreună cu cititorii acestei broșuri asupra unei astfel de afirmație Am fost tradat Directorului V despre conținutul acestei epistole. De unde o știu ? Ar fi prea lung se vă o enerez, la o eventuală anchetă și aceasta voi ști să o spun. Am muncit mai departe fiind umilit . . . eu Colonelul invalid din războiu, ofițer de 33 ani, distins în timp de pace și timp de războiu cu mai multe orduri, rănit în lupte . . .

Ca ultima încercare spre a-mi îmbunătăți soarta, mă prezint la Dir. V. și-l rog să-mi confere postul de Administrator devenit vacant prin repatrierea lui Fr. . . la Viena, despre care

post mi-a zis odată Dir. V. . . . că dacă aş fi intrat mai de timpuriu în serviciu „A“-eimi l'ar fi conferit mie. La rugarea mea Dir. V. . . în răspunde: „Acest post a trăbuit să-l dau unui funcţior mai vechiu.“

O altă bătaie de joc: Şef-Inginerul Au W numeşte pe un fost poştaş în P . . . pe St. . . . M. de superiorul meu, rugându-mă să nu iau în nume de rău, dar nu voieşte să facă din mine un hajtaş (hajcsár). Toţi românii au fost indignaţi de acest procedeu a Şef-Inginerului, eu însă le-am zis: „Ertăţi-i că nu ştie ce face!“ „Domnule Colonel“ ziceau românii mei şi îndeosebi D-nii Bră şi W cari sunt din P. „D-ta suferi ca să îţi fie superiorul nemijlocit un poştas pe care l'a bătut ţăranii din satul P.“, spunându-mi şi cauza. „Asta nu o pot crede,“ zisăi eu „raportaţi siguranţei de Stat cazul.“ Un alt caz: A fost în luna Martie 1924, duc la reparaţie 5 scaune din sufragerie şi două paturi Scaunele se reparaază rău din partea măestrului tâmplar Lu Bl eu refuz primirea scaunelor, până ce nu vor fi bine reparate. Măiestrul tâmplar raportează ocult refuzul meu, vine în biroul nostru, unde era de faţă un funcţionar care lucra cu mine la o masă cu numele De To

Măiestrul tâmplar Lu Bl zice pe ungureşte: „Domnule Colonel sunt gata scaunele, dar paturile nu le pot repara.“ Original, — zic eu — eri ai zis că nu vrei să le reparaţi, astăzi că nu poţi. Funcţionarul De Tö întrarupe zicând într'un ton ciudat şi tipând: „Nu a zis măiestru tâmplar că nu voieşte, ci că nu poate să tocmească paturile.“ „Domnule Tö vă rog să nu vă amestecaţi în treburile mele“ am zis eu într'un ton energetic, cecece nu ia plăcut Domnului Tö Din acest moment s'a început o muncă de subminare contra persoanei mele, la care a luat parte pe lângă Şef-Inginerul Au W St Mü şi ipocritul R M Tot cuvântul şi tot paşul meu au fost raportate Şef-Inginerului Au W Eată pentru ce afirm eu acestea. 10—14 zile după cele întâmplare în biroul în care numai eu, Tö şi tâmplarul Bl care a mai zis când s'a întâmplat scena penibilă: „Vei plăti paturile, de o să-ţi treacă de şagă“, (hogy bele kékül) mă chiamă Şef-Inginerul W şi îmi comunică cum că reparaţia paturilor costă Lei 2626 adică (două mii şase sute douzecişisase). Eu imediat am ştiut că măiestrul tâmplar Lu Bl şi funcţionarul De Tö sunt în joc, de oarece ei doi înşi au făcut toate calculaţiile (şi altele, nu numai ale mele) Şef-Inginerul Wo a făcut aluzie la cele întâmplare între mine, între Tö şi Bl Calculaţiile au fost gata şi Şef-Inginerul W le-a aprobat. Nu am fost în stare a plăti o sumă atât de mare deodată. M'am dus la Dir. V era cam furios, a fost orientat despre toate şi cu greu am exoperat ca să pot plăti suma aceasta mare în două rate. Despre tot paşul meu s'a referat ocult atât Dir-lui cât şi

Şef-Inginerului Au . . . W . . . Din ce deduc eu asta? A fost cam 2-3 săptămâni după cele întâmplăte cu măiestrul tâmplar Lu . . . Bl . . . şi Tö . . . , mă chiamă Dir. V . . . la sine şi-mi zice: „Domnule Colonel trebuie să reducem numărul funcţionarilor din cauza lipsei de lucru, eu nu a-şi voi ca să vă trimit adresa de abdicere şi a-şi prefera, dacă D-voastră de bună voie aţi renunţa la serviciul D-voastră din fabrică.“ Eu răspund: „Regret Domnule Dir. însă eu deocamdată asta nu o pot face, de oarece am doi copii la şcoală şi fiindu-mi pensia prea mică şi banii avându-i daţica împrumut naţional şi neavând alt izvor de câştig, a-şi comite o crimă contra familiei mele dacă aşi renunţa la acest post, vă rog să binevoiţi precum ţineţi pe Ungurii cei mulţi, a mă ţinea şi pe mine în serviciu, care conform legii şi regulamentului pentru Inv. orf. şi văd. de războiu aş avea oareşcare drept de a fi ajutat din partea unei întreprinderi industriale.

„Noi nu suntem datori ca să adăpostim pe invalizii de războiu“ zise Dir. Vi. . . şi chestia rămase întrafăta, că va întreba pe Dir. delegat Sch. . . în Bucureşti. Reîntorcându-se Dir. Vi. . . îmi comunică că mai pot rămânea în serviciu. Ordinul cronologic pretinde, ca să amintesc şi următorul caz: În luna Maiu 1924 s'a întâmplat tragedia cu locotenentul aviator Sava. Mă duc în biroul Subdirectorului N. . . P. . . Român şi îl rog ca să-mi steie într'ajutor ca să nu fiu concediat din serviciu şi'l pun în curent cu situaţia mea în care am ajuns fără vină şi numai din cauza deprecierei banului nostru. Mă ascultă şi răspunde: „Când Noi am decis concedierea D-voastră, am făcut-o din cauza că nu produceţi atâta, precum sunteţi plătiţi şi vorbiţi şi rele despre fabrica A . . .“ Eu zic: „Ca să pot produce mai mult, vă rog daţi-mi un post precum este acela a Adm.-lui ori daţi-mă lângă Dir. de Adm. B . . . M . . . , în ambele locuri m'aşi putea validita cunoştinţele limbelor, iar cea ce priveşte afirmaţia D-voastră că vorbesc rele despre fabrica A . . . este o presupunere bazată pe calomnie şi susţin aceasta afirmaţia până când nu îmi veţi numi persoana care vorbeşte astfel de lucruri despre mine, vă rog a mi-o numi, ca să o pot trage la răspundere, altcum voi fi silit, ca să vă rog a-mi da D-voastra satisfacţie“.

„Şi eu asta nu o fac“ a fost răspunsul Subdirectorului N . . . P . . . Român. „Asta vor decide-o secundanţii şi nu D-voastra!“ a fost răspunsul meu. „Vă mulţămesc, vă mulţumesc . . . zice Subdirectorul N . . . P . . . Român, măhnit. Eu părăsii camera, am ştiut că l'am ofensat. Peste o oară mă prezint la dânsul şi îmi cer scuzele, precum să cuvine unui cavalier.

Eşind dela Subdirector N . . . P . . . Român, mă întrebă Director Vi . . . „Domnule Bardoşi cunoaşteţi D-voastră un ziar care apare în Arad sub numele „Voinţa Poporului?“ „Cunosce Domnule Director. „Dumneata ai scris articolul despre moartea

aviatorului Loc. Sava în acest ziar?" „Nu sunt corespondentul acestui ziar Domnule Director“. Ofițerii din grupa de aviație cari au venit la înmormântarea Loc. Av. Sava zic, că ați vorbit că va apărea un articol despre tragedia lui. Noi dela fabrică am și cetit articolul. „Iată cum a fost D-le Director“: A fost joia seara că m'am dus la tipografia diecezană, ca să văd oare gata sunt invitățile la conferința mea, care se va ținea la 15 Maiu a. c. și anume despre idei, proiecte și fapte pentru ameliorarea situației funcționarilor publici și ofițerilor pensionari, și cu acest privilegiu, am cetit și clișeuul ziarului „Voința Poporului“ și articolul scris despre moartea Loc. aviator Sava. Întâlnindu-mă seara la cafeneaua orașului cu ofițerii din grupa aviației, am amintit că după ziar cauza tragediei ar fi de căutată în materialul brut, ceea și eu conced, deoarece am vizitat lângă Wien la Aspern în Mai 1914 ca frecventant a școalei pentru ofițerii superiori flotila aeriană din fosta Armată austro-ungară unde generalul și ofițerii superiori de aviație afirmară, că o mulțime de nenorociri au fost cauzate de materialul brut defectuos. Acum se aduce material din Anglia și Franța și accidentele au sistat“. Va să zică Director V . . . mi-a comunicat ce rău am vorbit eu despre A . . . precând Subdirectorul N . . . P . . . a ținut secret și prin aceasta eu am rămas înaintea lui un calomniator al fabricei. Lovitura decisivă care mi-a cauzat expulzarea din fabrică, mi s'a dat precum urmează: Am anunțat în 20 Maiu 1924 Șef-Inginerului Au . . . W . . . că în 28 Maiu aş dori să beneficez de un scurt concediu, ce mi s'a și acordat. Momentul plecării mele l'am comunicat Inginerului șef A. W. prin bilet. Mă reîntorc după 8—10 zile la serviciu, la Șef-Inginerul Au . . . W . . . , care îmi zice, să mă prezint la Directorul Vi . . . Acesta începe cu o dojana și cu reproș, țipând că eu nu știu ce este disciplina, că m'am depărtat dela serviciu fără știre. Eu îl rog să cheme pe Șef-Inginerul A . . . W . . . Acesta vine, Dir. închide personal ușa dela camera Subdirectorului N . . . P . . . ca nu cumva acesta să îi audă țipetele furioase. Li spun Șef-Inginerului Au . . . W . . . în față înșirând împrejurările locul, timpul, ora unde și când am cerut concediu și că el să învoise ca să plec . . . Abea voise a recunoaște că m'am depărtat cu știrea D-sale, dar uitându-mă în fața lui și aruncându-i adevărul în ochi, a recunoscut că am plecat la concediu cu consimțământul D-sale. Directorul a văzut situația și ordonă mutarea mea la licvidatura uzinelor care să află în edificiul secției Mo . . . Șef-Inginer A . . . W . . . toate acestea le-a făcut de dragul lui De . . . Tö . . . ca să îi poată da o plată mai mare.

Ce am făcut eu la București? M'am prezentat la Directorul General al Ofic. național I. O. V. medic-general Dr. Po . . . precum i-am fost raportat în rugarea mea, care i-o trimisesem în 22 Maiu în care m'am referit la regulamentul despre legea I. O. V. ca într'un punct zice, că întreprinderile industriale și comerciale

au datoria morală față de Stat ca să-i vină acestuia într'ajutor, relativ la plasarea invalizilor de războiu și l'am rugat ca să intervină la fabrica A . . . pentru menținerea mea în serviciu.

Rugarea mea s'a înregistrat la Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale sub Nr. 48542/1924 și s'a rezolvat în următorul mod Nr. 4653 din 2 Iunie 1924. Direcția Ocrotirilor Sociale va interveni la Direcția „Astra” din Arad pentru menținerea în serviciu SS. General Dr. Po . . .

În 12 Iunie 1924 întrasem în serviciu la liquidatură. Dir. Adm. B . . . M . . . iar șeful meu nemijlocit Domnul Be . . . Bi . . . un tânăr cu un caracter ferm și un iubitor de dreptate. Primesc epistoale făcute în concepte maghiare de Domnul Be . . . Bi . . . și le traduc în nemțește. Din 12 Iunie până la 30 Iunie nici o epistoală românească nu am scris. Mă prezint în 27 Iunie 1924 cu adresa Nrul 2903 a Casei Cercuale din Arad pentru asigurările sociale, prin care mi se face cunoscut, că mi s'a aprobat un concediu de 4 săptămâni din 1 Iulie începând până în 28 Iulie, ca să plec la Buziaș spre a face băi contra bolii de inimă. Dir. M . . . zice: „Mergeți pe 14 zile, cari vi se compete dela noi.” Atunci eu îl fac atent la clauzula adresei Casei Cercuale care sună „La caz dacă patronul nu va acorda concediul recerut la timp, se va proceda contra patronului cele provăzute în legea XIX din 1907 Art. 29, 39, 62, 69. Văzându-se Dir. M . . . între Schyla și Charybdis zice într'un ton mândros: „Mergeți căci și așa nu corespundeți postului D-voastră și vă vom concedia cu 1 Iulie 1924.” „Cine zice că nu corăspund?” Întreb eu ciudat „Di Be . . . Bi . . .” a fost răspunsul Dir.-lui. „Se poate asta Doamnăle Dir.?” Căci Domnul Bi . . . tocmai înainte de asta cu 3 zile mi-a făcut elogii, că ce fericit este, de oarece de când eu traduc epistoalele, nici o epistoală nu i-a fost respinsă, Vă rog Doamnăle Dir. să binevoiiți a chema pe Domnul Bi . . . în birou, ca să-mi spună asta în față, ce zirmați D-voastră.” Bi . . . vine. Conversația în limba maghiară. Dir. M . . . întreabă: „Unde este epistoala care a scris-o Domnul Bardoși și care am respins-o ne fiind bună concepta?” „Nu știu despre vre-o epistoală care ar fi fost respinsă?” — zice Domnul Bi . . . — „din contra, tocmai eri i-am adus Domnului Colonel mulțumitele mele, că lucrează atât de perfect” Dir. zice: „D-șoara Vu . . . a lucrat epistoala unde-i?” Bi . . . pleacă, să caute epistoala și pe D-șoara Vu . . . Se reîntoarce și a constatat, că epistoala care a fost tradusă din parte mi ca concepta lui Bi . . . și a tractat o chestie Scha . . . Paris într'adevăr a fost respinsă din partea procuristului Iu . . . Ge . . . alias . . . și care nu a ajuns în mâinile D-lui Bi . . . ci s'a arătat numai Dir.-lui ca concepta mea, de orece procuristul In . . . Ge . . . a avut cunoștință că eu aspires să ajung ca Dir.-Ajutor, a avut frică că'l voi delatura din postul său, numai aceasta a putut fi motivul că a prezentat numai Dir.-lui M . . . epistoala, ca o conceptă rea din parte-mi. Reîn-

torcându-se Bi . . . Dir. M, . . . zice: „Domnule Bardósi D-voastră întrebați dela unul și dela altul, că cine șede la masa asta și la masa asta, ce plată are ăsta și observați, că nici acesta nu este cetățean român și totuși se află la fabrică!“ Eu replic: „Astfel de observații, întrebări și afirmații nu am făcut Domnule Dir. Aduce-ți înaintea mea să-mi spună în față calomniatorul aceștea. „Asta nu o pot face zice Dir.“ Eu răspund. „Atunci nu îmi rămâne altceva, decât să intentez proces pentru calomnie.“

Ajungând în disperare la punctul culminat, pe lângă toate că atât Dir. V . . . cât și Subdir. N . . . P . . . Român, mai adeseori au afirmat că lor în Statul acesta nimenea nu le poruncește, totuși m'am decis a trimite următoarea telegramă recomandată Domnului Min. de Industrie în 10 Iunie 1924. Telegrama sună astfel: „Domnului Tancred Constantinescu Min. de Industrie București. Urmare la raportul meu trimis 28-Maiu. oficiului național I. O. V. Dir. General Dr. Popișteanu, rog ordonați anchetă pentru ce noi români și în deosebi eu Colonelul invalid din războiu Dumitru Bardósi suntem iarăși chiar astăzi amenințați cu eliminare fără motive temeinice din Fa . . . de Va . . . A . . . din A . . . Colonel invalid din războiu Dumitru Bardósi.“

Directorul V . . . a fost încunoștințat despre cele întâmplate în biroul Dir. Adm. deoarece cu 1 Iulie am fost eliberat din serviciu și plătit conform statutelor în vigoare pe 3 luni. Actul de eliberare a fost iscălit și de Subdirectorul N . . . P . . . Dau tabloul funcționarilor activi dela A . . . Pr. . . fa . . . r. de va . . . și mo . . . și anume dela secția de va . . . sub secț. calc. . .

GRUPA A.	GRUPA C.	Vesa C. (român 4)
Mocek Rudolf	Halmay	Iánosy
Komma Nandor	Kovacs	Popa St. (român 5)
Török Dezső	Palfy	GRUPA F.
Legényszky N.	Mening	Höhn
Dreimilenti Miklós		Auer
GRUPA B.	GRUPA D.	GRUPA G.
Hacker Mor	Heim	Müller Istvan
Schmidt Ferencz	Fock	Dehelean (român 6)
Balajti N.	Pál	Gombocz Istvan
Györgyivány N.	Joszt	Szabo Mátyás
Raicu (român 1)	GRUPA E.	GRUPA H.
Dengl	Ispravnic (român 2)	Krista
Benkő	Sirian (român 3)	Dragomir (rom. 7)
	Katona Mihály	Romanov Sava

Așa dar din 35 funcționari 7 români adică 20 la sută români. Din 1922 până 1 Iulie 1924 au fost concediați următorii români: *Ardelean, Blaj, Bradean, Cioban, Ciungan, Hanciu, Topor, Ungurean, Oancea, Pap, Giurgiu, Bardósi, Andreica*, care a terminat școala de arte și meserii din Timișoara în limba română.

La subsecția de socoteli sunt doi funcționari români și 8 unguri, la subsecția de primirea va . . . sunt un român și 5 unguri, la magazie sunt 2 români și 4 maghiari, la secția de Mo. . . dintre toți funcționarii pe un român cunoscut pe Cizmaș. Opinia publică să judece, areopagul României Mari să spună verdictul și cu toții să ne întrebăm Quo usque tandem . . . Politehniceni ! Intrați în serviciul statului care vă va plăti bine, căci după ziare să vor schimba impozitele punându-se în valuta de aur, deci să vor putea plăti funcționarii în valuta de aur și sperăm că se vor aduce legi draconice prin cari se va opri industriașilor și comercianților ca să mai urce prețul, de oarece ei cu toții deja socotesc prețurile în valuta aur și își iau 30—80 la sută, așa că dacă s'ar permite urcarea prețurilor, noi funcționarii și ofițerii activi și penzionari, nu am putea cumpăra nimic și am fi complect ruinați. Politehnicieni ! Intrați și la fabrici particulare perindându-vă după 6 ani, ca să poată fiecare ajunge la o plată bună.

Iată Dir. Vi . . . care a venit 1914 din fabr. de va. din Gy . . . la far. de va . . . alui Wa. . . I . . . ca inginer și om sărac, precum afirmă cei cari l'au cunoscut, a ajuns în România Mare de Dir. și are o casă cu două etaje în Arad, alta, precum se zice în Segedin (Szeged) iar Dir, Fe . . . și Bő . . . s'au repariat cu milioanele câștigate dela fab. rom. . . iar Dir . . . Adm. B. . . M. . . care încă este proprietar de casă, în luna Nov. 1924 și-a cumpărat a doua vie cu Lei 600.000 precum am citit în ziarele locale, apoi Șef-Inginerul Au. . . W. . . și ipocritul R. . . M. . . încă au case cu etaje, iar Dir. Mo. . . șede astăzi în fotoliu la Dir. Cent. în București, pentru ce să nu vă cumpărați și voi politehnicieni palate și pentru ce să nu ședeți și voi în fotoliu la Dir. Cent. în București, dacă Românii avuți creștini vor cumpăra „Astra“ prima fabrică română de vagoane și motoare din Arad dela fiul rab . . . lui din Trieste, dela Castiglioni, iar datoriile pe cari le ar avea statul, precum afirmă mereu ziarele locale, se vor plăti reduse la valoarea lor reală.

Avem să sistăm odată existența unui stat în stat. Este dreptul nostru de a cuceri pe tot tărâmul.

Arad, la 1. Octombrie 1924.

